

HEGELOVO SHVATANJE JEZIKA I PROBLEM IDENTITETA

Apstrakt: U okviru ovog podprojekta istraživao je problem identiteta u kontekstu Hegelovog shvatanja jezika. U radu je prikazan duhovni kontekst u kome je nastao Hegelov pojam jezičke samosvesti, i ukazano na njegovu važnost za konstituisanje modernog pojma kulturnog identiteta.

Ključne reči: jezik, identitet, samosvest, filozofija jezika, kultura.

O istraživanju mesta i funkcije jezika unutar Hegelovog filozofskog sistema postoji veoma oskudna literatura. Razlog tome je taj, što je kod mnogih istraživača još uvek uvreženo mišljenje da problem jezika kod Hegela spada u one pozadinske fenomene, koji se izričito ne tematizuje, pa otuda ne čudi što su retki pokušaji jedne celovite rekonstrukcije koja bi se mogla označiti kao Hegelova filozofija jezika. Relativno mali broj takvih istraživačkih poduhvata, verovatno je posledica i toga, što rasutost brojnih Hegelovih iskaza o jeziku, i specifičnosti njegovog filozofskog sistema, zahteva od istraživača ovog problema, da učine ogroman rekonstruktivni napor da bi se svi ti stavovi doveli u jednu, koliko toliko koherentnu celinu. Pored toga, Hegelovo shvatanje jezika ne može se razumeti bez osvetljavanja konteksta u kojem je nastala njegova filozofska misao, a koji je bio obeležen brojnim filološkim i filozofskim jezičkim kontroverzama, koje su bitno uticale na njegovo shvatanje jezika.

Krajem XVIII i početkom XIX veka između lingvističkih teorija o jeziku i nemačkog klasičnog idealizma postojao je neposredni uzajmni uticaj. Filozofske koncepcije jezika, koje su u svojim radovima razvijali predstavnici klasičnog nemačkog idealizma Kant, Fichte, Šeling i Hegel iziskivale su i omogućavale novo uobličavanje nauke o jeziku. Isto tako, lingvističke teorije (Herder, Humbolt), i u to vreme, započeta lingvistička i etnološka istraživanja indoevropskih jezika, odrazila su se na filozofske koncepcije jezika predstavnika nemačkog klasičnog idealizma.

U lingvistici toga vremena dominantan uticaj imale su Humboltove ideje o jeziku, među kojima je po svom kontroverznom karakteru, najpoznatija ona o jedinstvu jezika i nacionalnog karaktera. Ova teza, kod istraživača Humboltove filozofije jezika, izaziva još uvek velike nedoumice, a ne retko, i sasvim problematične interpretacije.

Korene jezičkih koncepcija u kojima se prvi put ističe veza jezika i „duha naroda“ možemo naći već kod Herdera. Idući u svojim istraživanjima jezika za Herderom, Humbolt je zastupao tezu o jedinstvu jezika i pogleda na svet, (Weltansicht) tačnije, jezika i nacionalnog karaktera. Ovu Herderovu tezu, Humbolt je u svojim radovima učinio znatno određenijom, ukazujući da pomenuto jedinstvo, ima svoje osobene nacionalne crte, koje se ne manifestuju u samom „duhu“ jezika, već pre svega, u specifičnosti jezičke strukture, koja utiče na strukturu i način mišljenja. Iz ove teze Humbolt je izveo zaključak, da se na osnovu strukturno-semantičkog ustrojstva jezika može govoriti o karakteru naroda, osobenostima njegovog pogleda na svet, kao i o stilu percepcije sveta.

Nasuprot onim istraživačima, koji zbog Humboltovog naglašavanja jezika, kao temeljnog određenja ljudskog bića, i Hegelovog isticanja primata misli u odnosu na jezik, ove autore vide kao antipode, u ovom radu pokušano je, da se ukaže na postojanje interaktivne veze između Humboltove teze o neraskidivosti jezika i mišljenja, i ideje dijalektičkog posredovanja u Hegelovom razumevanju pojma duha.

Humbolt je u svojim radovima naglašavao jezičku sposobnost čoveka smatrajući je jednom od glavnih čovekovih moći posredstvom kojih čovek gradi svoj identitet. Suprotstavljajući se naturalističkim i teološkim teorijama o poreklu jezika, Humbolt je isticao da se jezik ne može objasniti nezavisno od sklopa ljudskog duha, odnosno nezavisno od čoveka samog. Slično kao i za Humbolta, i za Hegela jezik predstavlja unutarnja potrebu i vanjsku potvrdu samoreprodukcije ljudskog duha. Jezik je prostor u kome čovek kao autonomno biće posreduje svoje saznanje i uspostavlja odnos prema samom sebi.

Pored interaktivnih veza, između Humboltovog i Hegelovog shvatanja jezika, mogu se uspostaviti i neke analogije. Te sličnosti posebno su izražene u njihovom shvatanju semiološkog karaktera jezika. Jezik shvaćen kao znak i kod Humbolta i kod Hegela, predstavlja mesto posredovanja između subjekta i objekta. Pod uticajem

filozofije transcendentalnog idealizma, Humbolt je kao i Hegel, prihvatio definiciju po kojoj jezički znak predstavlja medijum u kojem se ukida neposrednost subjektivog unutrašnjeg stanja i neposredna realnost objekta. Prema tome, kod Humbolta i Hegela jezik u izvesnom smislu gubi instrumentalni karakter, jezik nije samo medijum u kojem se ispoljava misao ili duh.

Posle Hegela i Humbolta jezik se sagledava u sasvim drugačijem svetlu. Zahvaljujući njihovim fundamentalnim uvidima izmenjen je položaj filozofije jezika u sistemu filozofskih disciplina, a problemi jezika našli su se u centru naučnih i filozofskih istraživanja. Njihovo ukazivanje na refleksivni karakter jezika predstavljaju, ako ne svojevrsni lingvistički obrt, a ono sigurno stvaranje temeljnih pretpostavki koje će kasnije omogućiti da do tog obrta dođe u XX veku.

Već je prethodno istaknuto da se kod Hegela i Humbolta jezik ne odnosi samo prema stvari, već istovremeno i prema mišljenju. U jeziku se ne stvaraju samo imena za nešto što je izazvan njega nego se jezik sagledava kao jedna posebna realnost u kojoj se ne samo odvija, već i koja svojom specifičnom strukturom povratno utiče na proces mišljenja.

Budući da je Hegel, živio u vreme kada su se problemi jezika počeli sasvim ozbiljno razmatrati, kako u filologiji, tako i u tek utemeljenoj naučnoj disciplini filozofiji jezika, u radu je pokušano da se ospori, i danas dosta prisutna teza, kod istraživača Hegelove misli, da problemi jezika nisu naišli na potreban odziv i sistematsko razmatranje u glavnim delima njegovog filozofskog sistema. Analizom, ne samo ranih spisa, nego i dela koja su nastala u poznom periodu Hegelove filozofske delatnosti, pokazano je da je nemački filozof posvetio mnogo pažnja problemu jezika i njegovoj ulozi, u filozofskom saznanju i u razvitku jezičke samosvesti, jednog od konstitutivnih elemenata nacionalnog i kulturnog identiteta.

Hegelovi rani filozofski uvidi o važnosti nacionalnog (mater-njeg) jezika za izgradnju filozofije i duhovne kulture na nemačkom jeziku, govore nam, da se on s pravom može smatrati jednim od prvih znamenitih nemačkih filozofa koji je, zajedno sa Fihteom, presudno uticao na artikulaciju specifičnog pojma nemačkog duha i nemačke kulture.

Na primeru Hegelove teorije znaka, pokazano je da se priroda i uloga jezika, suštinski tiču filozofije i ne predstavljaju prosto formalne probleme. To potvrđuju i Hegelova istraživanja u njegovoj

Logici u kojima je nemački filozof temeljno razmotrio specifične probleme modernog filozofskog diskursa. Važno je napomenuti da je Hegelovo određenje uloge jezika u filozofiji u direktnoj vezi sa njegovim načinom izlaganja filozofskih ideja. Prepoznatljive složene gramatičke konstrukcije njegovih rečenica kao da naprežu misao čitaoca, ne dozvoljavajući mu udaljavanje od njegove misli i samim tim uvlače ga u specifični način Hegelovog dijalektičkog načina mišljenja (Adorno, Gadamer, Derida).

Posebna pažnja u Hegelovom shvatanju jezika, u ovom radu posvećena je njegovim razmatranjima o ulozi jezika u formiranju jezičke samosvesti i modernog kulturnog identiteta. Mesto jezika u izgradnji nacionalne kulture Hegel razmatra u jednom širem evropskom kulturnom i političkom kontekstu, koji obuhvata epohu renesanse, reformacije i modernog doba. Dve ključne ličnosti u ovoj epohi, koje su imale presudnu ulogu u razvitku evropske jezičke samosvesti, koja predstavlja temelj kulturnog identiteta modernih evropskih nacija, po Hegelu su; Dante i Luter. Hegel smatra da je Luter u XVI veku svojim prevodom Biblije na nemački jezik, postavio temelje nemačkog književnog jezika. Kasnije je Lessing (koji nasuprot Fridrihu II, svoje radove ne piše na francuskom, nego na nemačkom) u književnosti na nemačkom jeziku video oruđe borbe za nacionalno ujedinjenje nemačkog naroda i stvaranje jedinstvene nemačke nacionalne kulture.

U kontekstu problema kulturnog identiteta razmotreno je i Hegelovo shvatanje odnosa misli, jezika i saznanja. U osnovi Hegelovo shvatanje istine kao jedinstva svih određenja, nalazi se njegovo shvatanje pojma filozofije kao jedinstva svih filozofskih sistema. Negirajući svaki jezički partikularizam, Hegel je često isticao, da treba imati na umu da istina nije nešto posebno za Nemce, posebno za Francuze, jer imaju različite jezike i kulturu. On je stajao na stanovištu da bez obzira na jezičke razlike, postoji samo jedna jedinstvena univerzalna filozofija, koja se ispoljava u različitim jezicima i u različitim filozofskim sistemima.

Na osnovu uvida u Hegelove filozofske spise, iz različitih perioda njegove filozofske delatnosti, može se zaključiti da je autor Fenomenologije duha, ne samo kao filozof, već i kao pisac bio suočen sa problemom izbora jezika i njegovog stila. Njegova je velika zasluga što je jasno ukazao na neophodnost, da se jezik razmatra kao mišljenje u kontekstu kulture i kao kultura tj. kao kultura mišljenja na maternjem jeziku. Time se pokazuje da se jezik kod Hegela

tematizuju kao sastavni deo jednog od temeljnih principa njegove filozofije koji on označava terminom refleksija. Tek kroz jezik i duh, refleksija postaje prozirna i pokazuje se kao stvarni konstituens zahvaćenog sveta. Da bi se duh potvrdio on ujedno mora potvrditi svoju mogućnost i stvarnost. Otuda su pogrešne one interpretacije u kojima se jezik kod Hegela smatra samo „predpoveshnim“ fenomenom, koji se u Hegelovom filozofskom sistemu razmatra samo na nivou subjektivnog duha.

Marinko Lolić

HEGELS VERSTÄNDNIS SPRACHE UND PROBLEM IDENTITÄT

Zusammenfassung

Dieser in der ganzen philosophischen Tradition vorherrschenden Erklärung der Sprache als eines Systems von konventionellen Zeichen wird diejenige Ansicht über das Wesen und die Natur der Sprache, die wir bei Wilhelm von Humboldt und Hegel finden, entgegengesetzt. Ansicht ergibt sich die transcendente Apriorität der Sprache gegenüber der Ganzheit der Welt, sodann die notwendige Individuiertheit der natürlichen und lebendigen Muttersprache, und zuletzt ihre wesentlich dynamische und geschichtliche Wirklichkeit.

Schlüsselwörter: Sprache, Identität, Bewusstsein, Kultur, Sprachphilosophie.